

V. MŪSŲ VERTIMAI / NASZE PRZEKŁADY

Patrick Sériot

Centrinės ir Rytų Europos istorinės ir lyginamosios epistemologinės kalbotyros mokslinių tyrimų centras (CRECLECO), Lozanos universitetas, Šveicarija¹

KALBA, VALDŽIA IR KŪNAS²

II dalis³

2.1. Meilė

Daugeliu citatų galima paliudyti, kad „didžioji rusų kalba“ sovietiniuose paralingvistiniuose Brežnevo eros raštuose traktuojama kaip meilės objektas. Tačiau TSRS gyveno ne tik rusofonai, tad toji meilė gali slėpti visiškai priešingą jausmą.

2.1.1. Rusų kalba, rusakalbių gimtoji kalba

Meilė gimtajai kalbai gali gimti beskaitant gramatikos vadovėlį, nes skaitymas sujungia meilės jausmą ir studijuojamo objekto žinias: „Ši knyga skatina susidomėjimą rusų kalba, meilę rusų kalbai“ (Prokopovic *et al.* 1972, p. 6).⁴ [243] Tačiau norint užbaigti

gramatikos studijas, būtina sąlyga yra meilė kalbai: „Tam, kad įsisavintume šias lingvistines žinias, kad gebėtume pasinaudoti šiomis rusų kalbos galimybėmis, reikia nuolat studijuoti rusų kalbą, bandyti suprasti jos dėsnių esmę, juos suvokti, ir, svarbiausia, – mylėti šią kalbą.“ (Šermuxamedov 1980, p. 210). Pagaliau meilę – žinių priežastį ir pasekmę – maitina ir išlaiko objekto, kalbos, studijos. „Atminkite, kad tikroji meilė rusų kalbai neįmanoma be gilių ir išsamių šios kalbos žinių, be nuolatinio ir atkaklaus gilinimosi į jos raiškos ir prasių lobyną.“ (Ljustrova *et al.* 1982, p. 154).

Langue maternelle, rusų kalba *rodnoj jazyk* būtų galima išversti „gimtoji kalba“ (*langue natale*). (*Langue natale* (gimtoji kalba) ir *langue maternelle* (pažodžiui „motininė kalba“) prancūzų kalboje yra sinonimai – vert. pastaba). Žodis *rodnoj*, iš tiesų, yra susijęs su *rod*, „giminė“, „rasė“, „gentis“, „klanas“, „kilmė“ (plg. su lotynų

¹ Centre de recherches en histoire et épistémologie comparée de la linguistique d'Europe centrale et orientale (CRECLECO).

² SERIOT, P., 2004. La langue, le pouvoir et le corps. In: Éd. P. SERIOT, A. TABOURET-KELLER. *Le discours sur la langue sous les pouvoirs autoritaires*. Cahiers de l'ILSL, 17. Univ. de Lausanne, 231–259. Prieiga: <http://www2.unil.ch/slav/ling/recherche/biblio/04Dict-txt/04Dicttxt.html>

³ I dalis: SERIOT, P., 2012. Kalba, valdžia ir kūnas. *Respectus Philologicus*, 21(26), 226–234.

⁴ Iki begalybės būtų galima vardyti reikalavimus mylėti kalbą daugelyje kitų šalių, ir ypač (bet ne tik) „autoritariniais“ laikotarpiais. Andrée Tabouret-Kelleris (1996, p. 331) pažymi, kad Bismarko Vokietijoje kiekvieną mėnesį buvo mokama 40 markių premija

už puikų straipsnį, nagrinėjantį vokiečių kalbos dėstymą mokykloje. 1893 m. pirmą kartą buvo nemažai sumokėta už straipsnį «Was hat der Lehrer an der zweisprachigen Schule zu tun, damit seine Schüler die deutsche Sprache liebgewinnen und gern gebrauchen?» („Ką privalo daryti dvikalbės mokyklos mokytojas, kad jo mokiniai pamėgtų ir vartotų vokiečių kalbą?“). Kaip ir mūsų sovietiniuose tekstuose, matyti, kad ta meilė nėra duota iš anksto, jos reikia nuolat siekti.

kalbos *gens*, graikų *genos*), darybinis šių žodžių kamienas yra bendras daugeliui žodžių, kurie dažnai vartojami sentimentaliose ir patriotinėse kalbose: *roždenie* „gimimas“, *roditeli* „tėvai“, *rodina* „tėvynė“, *narod* „tauta“ bei žodžių junginiuose, suformuotuose iš būdvardžio *rodnoj*: *rodnaja reč* „gimtoji šneka“, *rodnoe slovo* „gimtasis žodis“, *rodnaja strana* „gimtoji šalis“, *rodnoj kraj* „gimtasis kraštas“, *rodnaja literatura* „gimtoji, nacionalinė literatūra“ ir pan. Yra ir išimčių: *rodnoj narod* „savi žmonės“. Posakyje *rodnoj sintaksis* „gimtosios kalbos sintaksė“ galima išvelgti ir nacionalistinį atspalvį. Būdvardis *rodnoj* yra glaudžiai susijęs su kraujo giminytės idėja: *rodnoj brat* „tikras brolis, kraujo brolis“, *dvojurodnyj brat* „pusbrolis“ (antrosios eilės kraujo brolis). Taigi *rodnoj jazyk*, būdama gimtoji kalba, t. y. įgyta nuo gimimo, gali būti ir klando, ir grupės kalba.⁵ [244] Akivaizdus *kalbos / tėvynės* ekvivalentas pagrįstas žodžio šaknimi *rod*, kuri yra bendra žodžiams *rodnoj jazyk* ir *rodina*. Kadangi mylėti rusų kalbą tuo pat metu reiškia (*ir tai atsispindi* mūsų tekstuose) ir mylėti *Tėvynę*, tą, kurioje kalbama rusiškai, kurioje gimė rusų kalba:

⁵ Būtų galima surizikuoti neologizmu *langue native* (gimimo, gimtoji kalba), sukonstruoti pagal modelį *locuteur natif* (kalbantysis gimtąja kalba), kuris, savo ruožtu, yra kalkė iš anglų kalbos *native speaker*, plg. *native tongue*. Bet ar taip būtų galima priėti ir iki „vietinės kalbos“ *langue indigène*, nes žodis *native* turi taip pat prasmę „vietinis“ *indigène*? Andre Tabourett-Kelleris siūlo „pirmoji, pradinė kalba“ *langue initiale*, kad būtų išvengta bet kokio natūralizmo. Tačiau čia svarbus būtent natūralus šaltinis, kuriam reikėtų teikti pirmenybę: *langue initiale* („pirmoji, pradinė kalba“) galėtų daryti užuominą į tai, kad vėliau ją būtų galima pakeisti tuo, ko *rodnoj jazyk* terminija visai nepripažįsta: čia kalbama apie *fiksuotą* arba *fatališką* perspektyvą, dėl kurios jau nebegalima pakeisti savo gimtosios kalbos *native, natale* taip pat, kaip ir jos gimimo vietos ar datos: absurdiška manyti, kad galima pakeisti savo motiną...

„Rusų kalbos bičiulius vienija meilė gimtajam žodžiui, gimtajai šaliai, domėjimasis jos herojine praeitimi, šlovinga dabartimi ir šviesia ateitimi.“ (Ljustrova *et al.* 1982, p. 154). Taigi meilę gimtajai kalbai gali paskatinti įsakymai paklusti, pilietinė pareiga, taip pat ir meilė Tėvynei: „Meilė rusų kalbai yra sudėtinė to jausmo, kurį mes vadiname meile tėvynei, dalis. Kiekvienas sovietinis žmogus, kiekvienas rusas privalo mokėti ir mylėti savo kalbą. [...] Reikia mylėti ir nuolat mokytis rusų kalbos.“ (Paustovskij 1953, cit. Šermuxamedov 1980, p. 52). Nes toji meilė taip pat yra ir pareiga: „Pirmiausia reikia mylėti savo sovietinę tėvynę.“ (Iš maršalo K. K. Rokosovskio asmeninių archyvų, *Literaturnaja gazeta*, 1982 balandis). Tačiau gimtoji žemė (*rodnaja zemlja*) arba gimtoji kalba (*rodnoj jazyk*) yra du tos pačios sąvokos aspektai: Tėvynė (*Rodina*), kuri Tarybų Sąjungoje nuolat rėmėsi aukščiausiojo lygio Motinos įvaizdžiu: Motina-Tėvynė (*Mat'-Rodina*). Taigi ar įsakymas mylėti gimtąją kalbą arba Motiną-Tėvynę nereiškia simboliškos meilės, kurios negalime suvokti ir apie kurią visada nutylima: motinos (kūniškoji) meilė yra uždrausta, bet taip pat jai priskiriamas aukščiausias laipsnis? Ši kalbos įtvirtinimo aspektą M. Pierssenas pavadino logofilija – „kalbos pamišėlių“ meile kalbai. Svarbu paklausti, ar sovietinių Brežnevo laikų mokslo populiarinimo literatūroje galime aptikti „naujojo tipo logofiliją“, ar galime sužinoti, kokie specifiniai meilės Didžiajai rusų kalbai Sovietų Sąjungoje broūžai.

2.1.2. Kalbos gynimas

Viena iš logofilijos pasekmių sovietiniuose tekstuose apie kalbą yra poreikis ginti ir saugoti gimtąją kalbą bei jos vientisumą. Ir

vėl – tai neišsenkama švarumo ir dėmių, nuo kurių turi būti apsaugota kalba, metafora: [245] „Sovietai privalo nuolat nenuilstamai rūpintis rusų kalba, jos grynumu, išraiškos priemonių išsaugojimu ir plėtra, žodyno turtingumu, jos jėga.“ (Šermuxamedov 1980, p. 204). Blogio apraiškos, pavojingos ir kenksmingos kalbos grynumui, aiškiai nustatytos, tai – užsienio įtaka ir vulgarioji kalba: „Turime užtikrinti, kad [...] rusų kalba nebūtų užteršta žargonu, nereikalingomis svetimybėmis, vulgarybėmis.“ (Ten pat, p. 205). Aukščiausias kalbos gynybos garantija bus moralinis diskursas, priminsiantis „Stalino stilių“ kalbotyroje: „Abejingumas kalbai, nekorektiškas kalbos vartojimas, nerūpestingas požiūris į ją, jos skurdinimas, prastėjimas yra visiškai nepriimtina.“ (Paustovskij 1953, cit. Šermuxamedov 1980, p. 52).

Kalbos gynyba gali turėti ir politiška motyvuotą tikslą: formuoti veiksmingą priemonę „paveikti mases“. Bet kokių atveju tokia yra Lenino pozicija, kurią atkartoja 1979 m. *Rusų kalbos enciklopedija*: „APIE RUSŲ KALBOS GRYNINIMĄ (Apmąstymai laisvu laiku, t. y. klausantis pasisakymų susirinkime). Mes iškraipome rusų kalbą. Be reikalo vartojame užsienietiškus žodžius. Mes juos vartojame neteisingai. [...] Mūsų laikraščių kalba pradeda degraduoti. [...] Turiu pripažinti, kad jei be reikalo vartojami svetimi žodžiai, švelniai tariant, erzina mane (nes tai komplikuoja mūsų poveikį masėms), tai kai kurių į laikraščius rašančiųjų klaidos gali mane visiškai įsiutinti. [...] Ar ne laikas paskelbti karą rusų kalbos išsigimimui?“ (parašyta 1919 m. arba 1920 m., pirmą kartą paskelbta 1924 m. gruodžio 3 d. *Pravdoje* Nr. 275). (straipsnis «Langue russe» cituojamas *Encyclopédie du russe* 1979).

Ši utilitarinė, Leninui būdinga aiškios kalbos koncepcija, tiesiogiai pritaikoma socialinei profilaktikai (kovai su „parazitais“), Brežnevo laikotarpiu buvo taikoma ir kalbai: „Dabar visiškai naujai suskamba pranašiški M. Gorkio žodžiai, raginę kovoti už rusų kalbos grynumą. Prisiminkime šiuos žodžius: [246] „Tarp grandiozinių naujos, socialistinės kultūros kūrimo uždavinių yra užduotis, kurios esmė – kalbos tvarkymas, jos valymas nuo kalbos šiukšlių ir parazitų. [...] Kova dėl kalbos grynumo, semantinio tikslumo, kalbos aiškumo yra kova už kultūros instrumentą. Kuo šis instrumentas aštresnis, tuo jis produktyvesnis.“ (GORKIJ, M., *Œuvres complètes*, t. 27, p. 169–170, cit. Šermuxamedov 1980, p. 204).

Socialinės profilaktikos tikslas – organizmo, kūno gynyba, nes jam daroma žala pripažinta kaip patologinė: B. S. Fivarcopfas (straipsnyje «Bureaucratismes dans la langue» („Biurokratizmas kalboje“), *Encyclopédie du russe* 1979) kalbos *degradaciją* pavadino *liga*. Kokia tai kalba, jei jos vienybei, vientisumui, panašiai kaip tėvynei, gali grėsti pavojus? Kokia tai visuma, apie kurią galime pasakyti, kad ją mylime? Šis „nesurandamas“⁶ objektas, kurį griebiamasi ginti ir puoselėti nuolat jį „konstruojant“ ir nurodant gaires to, kas draudžiama? Visi šie pareiškimai, kuriuos išdėstėme daugeliu punktų, primena Prancūzijos Trečiosios Respublikos⁷ ideologinę prancūzų kalbos viziją. Tačiau, regis, esminis skirtumas glūdi pripažinime, kad SSRS yra daugianacionalinė, taigi ir daugiakalbė valstybė.

⁶ Plg. F. Gadet ir M. Pêcheux knygos pavadinimą: *La langue introuvable (Nesurandama kalba)* (1981).

⁷ Plg. Mainguenau 1979 ir 1982.

2.2. Alofonai ir „antroji gimtoji kalba“

Iš tikrųjų visiškai kitokia yra nerusakalbių meilės rusų kalbai problema, nes meilės santykiai čia *a priori* yra neišvengiamai kitokio pobūdžio, kadangi jie nebesusiję su gimtąja kalba. Tačiau aistra čia kunkuliuoja arba bent jau pavaizduota. Štai Šermuxamedovo knyga mums pateikia ištisus SSRS literatūros antologijos puslapius, kuriuose nerusų tautybės poetai ir rašytojai vienu balsu rusiškai apdainuoja savo meilę rusų kalbai. Pavyzdžiui, „šiuolaikinis sovietinis Uzbekistano poetas Mirmuksinas“ rašo:

„Motinos kalba tapo poeto kalba.
Subrendęs aš išmokau kitą gimtąją kalbą,
Tai buvo rusų kalba, artima mano širdžiai kalba.
Tai rusų kalba skambėjo išdidus šaukimas į
laisvę,
Tai rusų kalba kreipėsi į liaudį mūsų Iljyčius.
[247]

Mylėk ją, mano drauge, kaip liaudis ją myli,
Tai – tiltas tarp žmonių, tai – vienybė ir sąjunga.“
(Cit. Šermuxamedov 1980, p. 107)

Kiekvienoje sąjunginėje respublikoje galima rasti rusų kalbą garbinantį poetą – kaip šį į Vakarus besikreipiantį kirgizą: „Garsus kirgizų poetas Kubaničius Akaevas poetine forma išreiškė rusų liaudies ir rusų kalbos didžiosios misijos idėją:

„Tad žinokite, Londonai, Paryžiau, Vašingtone,
Kad aš esu įsimylėjęs Maskvą, Rusiją.
Klausyk, o pasauli: aš myliu šią kalbą
Rusų kalbą, kuri yra galinga ir didinga.
Kaip aš galėčiau nežinoti Puškino eilių?
Būtent rusų kalba aš mokiausi marksizmo,
Mano brolis rusas man davė vėliavą.
Su mūsų Leninu širdyje gyvena
Visa ši dviejų šimtų milijoninė žmonių tauta.
Prieš visą pasaulį aš didžiuojuosi
Tavąja kalba, o šlovingoji Rusija!“

(Cit. Šermuxamedov 1980, p. 65)

Paradoksalu, bet poetų nerusų ryšis su rusų kalba atrodo daug glaudesnis, nes pati

tema iš esmės dažniausiai gvildinama nerusų pareiškimuose apie rusų kalbą. Juose tvirtinama, kad ši kalba tapo jų „antrąja gimtąja kalba“ (*vtoroj rodnoj jazyk*): „Būtina paaiškinti, dėl kokių socialinių priežasčių rusų kalba tapo antrąja gimtąja kalba visoms Dagestano tautoms.“ (Gamzatov 1980, p. 247)

Žymus turkmėnų rašytojas, socialistinio darbo didvyris Berdy Muradovičius Kerbajevas (1894–1974), reikšmingų darbų, tapusių neatsiejama sovietų literatūros lobyno dalimi, autorius rašė: „Rusų kalba tapo mums, kitų tautybių atstovams, antrąja gimtąja kalba. Nors rusų kalbos gramatika labai sudėtinga. Todėl būtina mokytis rusų kalbos nuo ankstyvos vaikystės.“ (Cit. Šermuxamedov 1980, p. 91). Šis teiginys, nuolat cituojamas skaitytoje literatūroje, sulaukė tam tikro užsienio kalbininkų skepticizmo: [248] „Nepaisant kai kurių pareiškimų, šiek tiek per anksti teigti, kad rusų kalba tapo visų sovietinių tautų „antrąja gimtąja kalba“. (Creissels 1977, p. 28).

Tačiau diskusijos tikslas yra kitas. Kalbama ne apie tai, *ar tai tiesa*, kad rusų kalba tapo antrąja kalba nerusiškoms tautoms, o apie tai, kokios tų nuvalkiotų teiginių priežastys oficialioje propagandoje. Nesiimsime kaltinti sovietų lingvistikos „melu“ lygindami pareiškimus su „faktais“, bet pasistengsime išanalizuoti šio oficialiojo diskurso vidinį nuoseklumą, jo politines ir ideologines nuostatas, ir tikrai jo netraktuosime kaip lingvistinio darbo, galinčio nušviesti „realią“ rusų kalbos padėtį Sovietų Sąjungoje.⁸ Tad ir toliau sekime metaforą. Jei rusų kalba tapo antrąja gimtąja kalba

⁸ Priešingai Legrandui (1978), kuris, pavyzdžiui, pažodžiui perima Deserijevo, Budagovo ir t. t. formuluotes.

nerusams, vadinasi, Rusija yra jų antroji „motina“:

„Mums buvo leista suprasti rusų kalba
Brolystės įstatymus,
Nes draugystė – tai Rusija,
Tai mūsų motina, mus jos moko.“

(Murzo Tursin-zade: „Brolybės įstatymai“,
cit. Šermuxamedov 1980, p. 138)

Taigi įsivaizduojamas gimtosios kalbos dubliavimas, meilė rusų kalbai veda prie kraštutinės jos pasekmės – *prašymo būti įvaikintam*: „Dagestano tautos kiekviena akimirka jaučia prisirišimą prie šios kalbos, apie kurią rašytojas Effendis Kapijevas ištarė šiuos reikšmingus žodžius: „O didžioji rusų kalba! Aš klaupiuosi prieš tave ant kelių: įsivaikink ir palaimink mane!“ Tai ne tik spalvinga frazė: šiame sakinyje atsispindi visa dagestaniečių meilė didžiai rusų kalbai, kuri juos suvienija tiek su savomis, tiek ir su kitomis mūsų plačiosios šalies tautomis.“ (Gamzatov 1983, p. 247).

Tačiau būtų labai įdomu pasistengti suprasti, kodėl ir kaip įmanoma mylėti kito motiną kaip savąją. Svarbu pažymėti, kad nerusų meilės rusų kalbai formos, atrodo, niekuo nesiskiria nuo rusų meilės gimtajai kalbai formų, nebent išskyrus aistros kraštutinumus. Ir nors žodžio prasmės žymekliai *mat* „motina“ [249] ir *more* „jūra“ rusų kalboje susiję ne taip, kaip prancūzų kalboje (*mère* ir *mer*), vis dėlto negalima likti abejingu skaitant balkarų poeto Maksimo Getujevo eilėraštį, pavadintą „Rusų kalba“, kuriame meilė motinai lyginama su susižavėjimu beribe ir gilia vandens mase, svetingu ir skleidžiančiu ramybę okeanu, malšinančiu troškulį ir uždegančiu norą veikti vandeniu, – vaizdiniais, kokių apstu Edipo komplekso psichoanalizės istorijų pasakojimuose:

„Kas yra panašus į jūrą? paklaus manęs
– Rusų kalba, atsakysiu aš nedvejodamas.
Kaip jūra ji šildo žemę,
Vasaros sausrų metu ji atgaivina.

Jos beribiai vandenys,
Švyti nuo neužgesinamos saulės šviesos;
Link tolimųjų kraštų gerųjų žmonių
Plūsta jos vandenys, nešdami šiltą
pasveikinimą.

Rusų kalba yra beribė jūra!
Jos gelmėse aš radau tai, ko tikėjaisi:
Aš sužvejojau raktą, kuris moko džiaugtis,
Tas raktas buvo rusiškas žodis. [...]

Rusiški žodžiai, aš juos geriu be atvangos,
Tarsi čiurlenantį šaltinio vandenį;
Kuo daugiau šio gyvojo gėrimo išgeriu,
Tuo stipriau jaučiu jo troškulį, ir taip kasmet.

Rusų kalba! Joje, kaip beribėse jūros gelmėse,
Aš semiuosi jėgų drąsiems sprendimams,
Ji įkvepia pasiaukojančiam darbui,
Puikių ateities laimėjimų vardan.“

(Cit. Šermuxamedov 1980, p. 111)

Šis maudymasis kalboje, primenantis tradicinę „kalbos vonios“ metaforą, gali atskleisti labai įdomų reiškinių, kurį galėtume formuluoti kaip klausimą: gal tai Edipo kompleksas, kuris jaučiamas įvaikinusiai motinai? Kaip galima *mylėti* kalbą, kuri nėra gimtoji, taip, tarsi tai būtų gimtoji kalba? Šis diskursas apie „antrąją gimtąją kalbą“ pagrįstas metaforiška šeiminių ryšių serija:

- vieninga visų Sovietų Sąjungos tautų šeima
- didysis brolis
- tautos-broliai [250]
- respublikos-sesės
- motina Rusija
- motina – Tėvynė.

Būtent šeimos metafora leidžia įsivaizduoti daug mažų kūnų dideliame kūne, toks ir yra Sovietų Sąjunga, tikra asimetriška piramidė, kurioje, greta kaimynų kalbų, viena kalba aprėpia ir pranoksta visas kitas, tai kalba, kuri tuo pat metu yra ir visuma, ir dalis, „lygi tarp lygių“ (Šermuxamedov

1980): „Didžioji rusų kalba. Būtent šeimos ryšys padaro neprieštariniais tokius prieštarinčius dalykus: visuomenės be vidaus padalinių sąvoką ir įvairių „tautybių“ pripažinimą; didžiosios rusų, kaip visų Sovietų Sąjungos tautų, gimtosios kalbos (pirmosios ar „antrosios“) pripažinimą ir įvairių kalbų sugyvenimą tarpusavyje; lygiai taip, kaip ir socialinės profilaktikos praktika leidžia suderinti rusų kalbos, kaip gyvo kūno, vientisumo idealą su to kūno valymu nuo jo „parazitų“. Visiškai neįmanoma vienos šeimos narius vienijančios didžiosios rusų kalbos pakeisti kita ar kitomis kalbomis, nes ji yra iš esmės kitokios prigimties, vienintelė⁹, homogenišką visuomenę galinti padaryti skaidria, galinti užtikrinti „vienos liaudies“ tarpusavio bendravimą, liaudies, kurią vienija meilė bendravimo priemonei (plg. Claude'o Leforto žodžius straipsnyje «L'image du corps et le totalitarisme») („Kūno įvaizdis ir totalitarizmas“) (Lefort 1981).

2.3. Tapatybė, narystė ir tai, kas nustatoma

Šeimos metaforoje dalių santykiai su visuma sukuria ne mažiau problemų, kaip ir tų dalių tarpusavio santykiai arba atskiros dalies su kokia nors vidaus problema. Taigi iškyla identiško vieneto, Vieno ir Visumos problema. Jeigu mes galime kalbėti apie „Tarybų Sąjungos tautų“ kalbas, tai todėl, kad Sovietų Sąjungoje yra „tautos“. Bet tada iškyla klausimas, kas yra tos „tautos“ daugiskaitoje? Ar tai realus dalykas, ar diskusijos objektas? „Tauta“ Sovietų Sąjungoje yra atskiras subjektas, Taip arba

Ne, o ne daugiau ar mažiau. Tačiau tauta kaip tokia juk gali išnykti tam, kad po daugelio metų pasirodytų vėl.¹⁰ Tauta kaip visuma turi priešintis kitoms tautoms: pasak A. V. Lunačiarškio, „žmogiškojoje simfonijoje“, sukurtoje Spalio revoliucijos metu, ateities komunistinės visuomenės kultūra, Centrinės Azijos ir Kazachstano tautų kultūros išreikštos garsais, kurie, susimaišę su kitų tautų-sesių kultūromis, sukuria „laisvą ir turtingą harmoniją“. (Šermuxamedov 1980, p. 113).

Tautybė yra eilutė, kuri privalo būti užpildyta *pase*, tai – formuliario eilutė atsakant į klausimą (plg., pavyzdžiui, gyventojų surašymą): mes visada priklausome kokiam nors tautai, esame kokios nors pilietybės.¹¹ Taigi tautos egzistuoja. Jos *skiriasi* vienos nuo kitų. Tačiau jų skirtumų ribos yra labai banguotos. Todėl ir matome „mažų tautų“, apsisprendusių įsilieti į kitos, didesnės, tautos kūną, metamorfozę, kurioje susipina meilė, dvilypumas, nerimas¹² ir administracinis griežtumas, nes absorbcijos proceso pabaigoje atsiranda nauja tapatybė, kuri nors ir skirsis nuo buvusios, bet visada bus tik vienas atsakymas klausimyne, tik vienu, suteiktu naujai narystei, pavadinimu, kuris

¹⁰ Plg. Krymo totoriai, 1921 m. pripažinti kaip „tautybė“, 1944 m. masiškai deportuoti į Sibirą. Jie matė, kaip buvo sunaikinta jų respublika, paneigtas jų nacionalinis identitetas, kaip buvo viešai paskelbta, kad jų gimtoji kalba – „neturinti rašto kalba“. 1967 m. reabilituoti kaip „rezidavusi Kryme totorių tauta“, vis dėlto jie neprardo savo ryšių su teritorija (plg. Carrère d'Encausse 1978, p. 236–245).

¹¹ Terminija itin nestabili. Žinoma, vilkas *Volk* nėra tauta *Nation*, tačiau dvi sąvokos „liaudis“ *peuple* (*narod*) ir „tautybė“ *nationalité* (*nacional'nost'*) Sovietų Sąjungoje dažnai suplakamos. Romantiškos emocionalių kategorijos susipina ir susipainioja su administracine.

¹² J. Lacanas čia bus įžiūrėjęs įmanomus lytinius santykius: vieno kūnas tampa kito kūnu, susigeria vienas į kitą totalioje absorbcijoje.

⁹ Dėl vidinių priežasčių, kurios, kaip manoma, leido tik vienai rusų kalbai atlikti šį vaidmenį Sovietų Sąjungoje (plg. Sériot 1984).

niekuo nesiskirs nuo ją absorbavusios tautos pavadinimo: „Tam tikros tautybės ar negausios etninės grupelės po ilgus metus trukusių draugiškų santykių su reikšmingesnėmis nacijomis pareiškė norą visiškai susilieti su jomis. Taip, pavyzdžiui, nuo 1926 iki 1939 m. pomorai, gyvenantys šiauriniame Archangelsko regione, o kamčadalai, kerdžakai, kurie gyvena Altaiaus krašte, ir kiti liovėsi save laikę atskira tautybe ir prisijungė prie rusų. [...] Šiems kalbų konsolidavimosi procesams mūsų šalyje būdinga tai, kad kalbantieji šiomis mažumų kalbomis savanoriškai prisijungė prie kitų tautų, nes tai puikiai atitiko jų interesus, skatino jų ekonominį ir kultūrinį vystymąsi.“ (Šermuxamedov 1980, p. 35).

Tas pat, ką galima pasakyti apie tautas, pasakytina ir apie kalbas: „Priešrevoliuciniu laikotarpiu arba iki 1950-ųjų sovietmečiu specialiose publikacijose minimos kajtagų [252] ir kubačių kalbos. Vėliau jos jau pripažįstamos tik kaip dargių kalbos tarmės, o jomis kalbantieji, valstybinio gyventojų surašymo duomenimis, jau prisiskyrė dargiams.“ (Gamzatov 1980, p. 125).

Tad kur tada glūdi kalbos „išskirtinumas“ (plg. Milner 1978)? Kas yra tauta, kas yra kalba, jei jų ribos gali būti keičiamos suinteresuotųjų noru ar administraciniu sprendimu? Jeigu yra kalbų, tai todėl, kad taip nori „Vienetas“ (Ten pat), bet to „Vieneto“ ribos mūsų sovietiniuose tekstuose gali tapti keistai neryškios, panašiai kaip nepaprastas inkliuzų hierarchijos elastingumas: jeigu „Vienetą“ patalpinsime į kitą „didesnį „Vienetą“, tai kalbos po šios įtraukties greitai bus pavadintos „dialektais“. Taigi kalbos išskirtinumo problema, lingvistikai būdinga epistemologinė problema, yra labai glaudžiai susijusi su

politika. Pavyzdžiui, moldavų kalba: kas ji? rumunų kalba ar jos atmaina, ar atskiras dialektas? o gal visiškai skirtinga kalba? Arba karelių kalba: ar tai suomių ar nesuomių kalba, o azerbaidžianiečių kalba: ar tai turkų kalba, ar dvi skirtingos kalbos? Ar tokie klausimai turi prasmę? Matyt, turi, bent jau administraciniu požiūriu, nes mes negalime tuo pačiu vardu įvardyti skirtingų dalykų.¹³ Todėl reikia pasirinkti savo kalbos pavadinimą,¹⁴ panašiai kaip pasirenkama priklausomybė vienai tautai pagal iš anksto numatytą administracinę sistemą: totorių ir baškirų kalbos yra tokios artimos, kad iš tikrųjų galėtų būti viena kalba, tačiau tarp jų buvo dirbtinai didinami skirtumai, taip pat ir rašybos; padarytos dvi alternatyvos, iš kurių reikėjo būtinai rinktis (žr. Creissels 1977, p. 4). Tas pat pasakytina ir apie tautybes (estų, kirgizų) bei (Sovietų Sąjungos) pilietybę: tai sovietinių emigrantų (tų, kurie emigrudami prarado savo tėvynę – reneгатų (*otšepency*)) likimas, kuris reiškė turėto pripažinto statuso, vietos, kuri buvo numatyta sovietinėje topologijoje, praradimą. Jie tapo nenaudingais nariais, atskirtais nuo savo tautos kūno. Bet jeigu jie jau nebėra liaudies (pavyzdžiui, rusų) nariai, tada kyla klausimas: kokia kalba jie kalba? Šia tema Sovietų Sąjungoje visiškai nekalbėta, bet iššūkis buvo mestas pačiai kalbai: pavyzdžiui, prisiminkime Solženicyną, atkuriantį pamirštų žodžių žodyną ir siekiantį tikslo – kuo skrupulingiau atkurti „tikrąją“ rusų kalbą, autentiškesnę nei toji,

¹³ Plg., pavyzdžiui, makedoniečių ir bulgarų kalbų problemą koministiniu laikotarpiu. Makedoniečių kalba buvo oficiali Jugoslavijos kalba, bet Bulgarijoje ji buvo laikoma bulgarų kalba, šis faktas leido bulgarų vyriausybei nesuteikti juridinio nacionalinių mažumų statuso Bulgarijos makedoniečiams (apie tai plg. Sériot 1997).

¹⁴ Plg. Tabouret-Keller 1997.

kuria kalbama Sovietų Sąjungoje. Kur yra kalba? Kaip ją pasiekti? [253]

3. Iš kraštutinių suartėjimo: kur yra kairė, kur dešinė / atgautas (sveikas) protas

3.1. Vienos liaudies viena kalba

Jei demokratija yra nevykęs visuomenės sutapatinimas su kūnu, tai totalitarizmo apibrėžti nusakysime kaip socialinių skirtumų ženklų ištrynimą, kaip visų neapibrėžtumų pašalinimą. „Viena liaudis“¹⁵ yra skaidri visuomenė, bet šis skaidrumo idealas atskleidžia pasibaisėtiną skaidrumo trūkumą. Vienas iš Brežnevo laikotarpio režimui pataikavusių kalbininkų, Budagovas, taip puola „kelių kalbų toje pačioje kalboje“ idėją: „Tokie skirtumai, patys savaiame svarbūs ir įdomūs, tikrovėje niekada nepanaikina bendros, turinčios seną tradiciją, nacionalinės kalbos vienybės (*obščenačional'nyj jazyk*). Tokiais atvejais, žinoma, reikia kalbėti ne apie skirtingas kalbas, esančias vienoje kalboje (*contradictio in adjecto*), o apie tos pačios vienos kalbos variantus, apie jos funkcines stratifikacijas, formas ir įvairius aspektus. Priešingu atveju kalbantieji ta pačia kalba nesuprastų vieni kitų ir žmonės nesusikalbėtų. Taigi mokslo ir technologijų revoliucijos epochoje, kaip ir anksčiau, ta pačia kalba kalbantys žmonės, apskritai, puikiai supranta vieni kitus, nepaisant pačios kalbos sudėtingumo ir vis augančių bei didėjančių jos aspektų įvairovės.“ (Budagov 1975, p. 11).

Tai, kas buvo pasakyta, tikrai dar neišreikšia, kad kalba turėtų būti asimiliuota ideologijos. Kalbos dėka žmonėms pavyksta suprasti vieniems kitus (būtent „pavyksta“,

dažnai įveikiant sunkumus), taip pat ir skirtingų ideologijų atstovus. Jie garsiąją frazę „revoliucija atveria žmonėms kelią į žinių pasaulį“ gali interpretuoti skirtingai. Tačiau apie ką kalbama, visiems yra aišku. Ir priešingai, tokia kalbos konstrukcija, kaip „*šis apvalus stalas yra stačiakampio formos*“, yra neaiški, nes ji neatlieka jokios kalbinės funkcijos (komunikacinės, nominatyvinės, minčių ar jausmų ekspresinės), taigi ji nieko neturi bendro su kalba. (Ten pat, p. 20) [254]

3.2. Tautos kūnai, kalbančiųjų kūnai

Sovietinė rasinė penktojo–šeštojo dešimtmečių antropologija yra stebėtinai mažai studijuota sritis.¹⁶ Aš tik paminėsiu, kad Rusų tautos rasinė genėzė *racio-Genesis* (*rasogenez*) buvo labai dažna mokslinių tyrimų tema tokiose prestižinėse SSRS mokslinėse institucijose, kaip Mokslų akademijos etnografijos institutas ar Maskvos universiteto antropologijos katedra, kurios, 1955–1959 m. ėmėsi vykdyti „Antropologinę Rusijos ekspediciją“, kurios esmė – atlikti antropometrinius „17 000 suaugusiųjų Rusijos vyrų ir moterų, kilusių iš 107 skirtingų RSFSR rajonų“ matavimus (Bunak 1965, p. 3). Kaukolės matavimai, plaukų ar akies rainelės spalvos palyginamosios lentelės savo obsesine, maniakiška „antropologinių tipų“ paieška primena Vichy režimo kolaborantų Prancūzijoje rasistinės antropologijos darbus.¹⁷

¹⁶ Apie sovietinę antropologiją 1920–1930 plg. Bertrand 2002; Apie posovietinę antropologiją plg. Laruelle 2000. Apie sovietinės brežnevinio periodo antropologijos ir Pietų Afrikos apartheido teoretikų ryšius plg. Sériot, tuoj pasirodys.

¹⁷ Plg. Montandon 1935, ir žurnalas *L'Ethnie française (Etninė prancūzų grupė)*, red. G. Montandon, spausdintas vokiečių okupacijos metu Prancūzijoje.

¹⁵ Claude'o Leforto posakis (1981).

Ši mokslinių tyrimų tema atveria įdomias galimybes koncepcijoms apie somatinę antropologiją ir antropometriją Sovietų Sąjungoje bei Europos šalyse, lyginamiesiems moksliniams tyrimams. Bet svarbiausia yra tai, kad mokslinių *tipų* tyrimas Bunako knygoje prasideda nuo to, ko buvo tikėtasi: nuo *atitikimo* tarp „regioninių antropologinių tipų“ ir „dialektinių provincijų“ teorijos (Bunak 1965, p. 274).

3.3. Konservatyvus diskursas apie visuomenę?

Top of FoTrumpai pastebėsime tai, ką būtų galima išdėstyti atskiroje knygoje: idėja apie totalų visuomenės vyravimą individų atžvilgiu, taip išliaupsinta diskurse apie kalbą Sovietų Sąjungoje per visą jos istoriją, šaknijas tiek konservatyvioje XIX a. vidurio slavofilų ideologijoje, tiek „ultra“ prancūzų (didžiųjų mąstytojų reakcionierių ir kontrevoliucionierių, tokių kaip *Josephas de Maistre 'as* (1753–1821) ar *Louis de Bonaldas* (1754–1840)) socialinėje filosofijoje. Sociologijos ir XIX a. konserva-

tyvios minties giminystė – Roberto Nisbeto [235] disertacijos *Tradicinė sociologija* tema (Nisbet 1984). Tik priminsime, kad, pasak L. Bonaldo, „žmogus egzistuoja tik visuomenėje ir visuomenė jį suformuoja tik sau“ (Bonald 1818, p. 3, cit. iš Koyré 1971, p. 132).

Išvados

Tiesą sakant, oponentai sako tą patį: ar kiekvienai klasei, ar kiekvienai tautai – sava kalba, abiem atvejais mes susiduriame su esencialistų koncepcija, kuri puikiai sutapatina uždarą grupę su kalba. Tad naudinga priminti visus aspektus, kurie išnyko arba kurių atsisako ši totalitarinė kalbančiųjų vizija. Pirmasis aspektas būtų *diskursas*, nes nepripažįstama, kad gali būti keli diskursai apie tą pačią kalbą. Antrasis aspektas – *tema*, konkrečiai noro ir stygiaus temos. Trečiasis – *prasmės* aspektas: galiausiai – prasmės nesutapimas su gerai parengtu konsensu. Blika iširti santykių su kalba transformacijas akademiniuose ir viešuose posovietinės Rusijos erdvės diskursuose.

Bet tai – kitam kartui...

Literatūra

BERTRAND, F., 2002. *L'anthropologie soviétique des années 20–30*. Bordeaux: Presses Universitaires de Bordeaux. BUDAGOV, R., 1975. Čto takoe obščestvennaja priroda jazyka? *Voprosy jazykoznanija*, 3.

BONALD, L., 1818. Théorie du pouvoir politique et religieux, Préface. In: BONALD, L. *Œuvres*, vol. XIII.

BUNAK, V., 1965. *Proisxoždenie i etničeskaja istorija russkogo naroda*. Moskva: Nauka.

CARRERE D'ENCAUSSE, H., 1978. *L'Empire éclaté*. Livre de poche.

CREISSELS, D., 1977. *Les langues d'URSS (Aspects linguistiques et sociolinguistiques)*. Paris: Institut d'Etudes Slaves.

Encyclopédie du russe, 1979. Ouvrage édité sous la direction de Filin, Moscou.

GADET, F.; PECHEUX, M., 1981. *La langue introuvable*. Paris: Maspero.

GAMZATOV, P., 1980. Razvitie jazykovoj žizni Dagestana v uslovijax zrelogo socialističeskogo obščestva. *Voprosy jazykoznanija*, 3, 123–128.

KOYRE, A., 1971. *Etudes d'histoire de la pensée philosophique*. Paris: Gallimard.

LARUELLE, M., 2000. Lev Goumilev (1912–1992). Biologisme et eurasisme en Russie. *Revue des Etudes Slaves*. Fasc. 1–2, 163–190.

LEFORT, C., 1981. L'image du corps et le totalitarisme. In: *L'invention démocratique*. Paris: Fayard.

- LEGRAND, J., 1978. La sociolinguistique en URSS. In: J. B. Marcellesi, B. Gardin, éd. *Actes du colloque de sociolinguistique de Rouen*. Lille: P.U.L.
- LJUSTROVA, Z.; SKVORCOV, L.; DERJAGIN, V., 1982. *Druz'jam russkogo jazyka*. Moskva.
- MAINGUENAU, D., 1979. *Les livres d'école de la République, 1870–1914 (Discours et idéologie)*. Paris: Le Sycomore.
- MAINGUENAU, D., 1982. La Droite et la Gauche face à la clarté de la langue française, un consensus illusoire sous la IIIe République. *Archives et documents de la S.H.E.S.L.*, 2.
- MILNER, J.-C., 1978. *L'amour de la langue*. Paris: Seuil.
- MONTANDON, G., 1935. *L'ethnie française*. Paris: Payot.
- NISBET, R., 1984. *La tradition sociologique*. Paris: P.U.F.
- PAUSTOVSKIJ, K., 1953. Article dans *Pionerskaja Pravda*. 23 février.
- PROKOPOVIČ, N.; BELOŠAPKOVA, V., 1972. Préface au livre de V. Vinogradov. In: *Russkij jazyk*. Moskva.
- SERIOT, P., 1984. Pourquoi la langue russe est-elle grande? (matériaux pour une recherche). In: *Essais sur le discours soviétique*, 4. Univ. de Grenoble-III, 57–92.
- SERIOT, P., 1997. Faut-il que les langues aient un nom? Le cas du macédonien. In: A. Tabouret-Keller, éd. *Le nom des langues. Les enjeux de la nomination des langues*. Louvain: Peeters, 167–190.
- ŠERMUXAMEDOV, S., 1980. *Russkij jazyk – velikoe i mogučee sredstvo obščeniija sovetskogo naroda*. Moskva.
- TABOURET-KELLER, A., 1996. Le mot *Volk* dans la presse à destination des maîtres d'écoles primaires des populations allemandes à l'étranger (*Auslandsdeutsche Volksschule*) entre 1890 et 1939. In: P. Sériot, éd. *Langue et nation en Europe centrale et orientale du XVIIIème siècle à nos jours*. Cahiers de l'ILSL (Lausanne), 8, 329–348.

*Iš prancūzų kalbos vertė
Vilhelmina Vitkauskienė*